

Arş. Gör.

Ümit Buğrahan ÖZCAN

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4066-3004

Bitlis Eren Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Sanat
Tarihi Bölümü
ubozcan@beu.edu.tr

Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi

Oğuz DOĞAN

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7752-8378

Bitlis Eren Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
odogan@beu.edu.trBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 27/05/2021 20/06/2021

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.943518

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Türklerde Demircilik Kültürü Ve Elazığ'da Sıcak Demircilik

Iron Culture in Turks and Ironworking in Elazığ

Öz

Uzun bir geçmişi ve çeşitliliği olan Türk el sanatları, kültürü ve mitolojisi içinde demircilik önemli bir yer tutar. Demir, Anadolu'da güçlü bir işçilik ve bol üretimle karşımıza çıkar. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölgesi'ni oluşturan Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli yöresinde zengin demir yatakları mevcuttur. 1834'te doğu eyaletlerini düzenlemek için görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa, ovada yer alan Agavat Mezrası'nı merkez haline getirince, Mamuret-ül Aziz (Elazığ) Vilayeti'nin merkezi Harput'tan buraya taşınmıştır. Bu durum, Harput'un stratejik önemini kaybetmesine neden olmuştur. Ancak Harput, özellikle 19. yüzyılda önemli bir demir üretim merkeziydi. Burada birçok demir ustası ve dükkân olup, dökümhaneler de mevcuttu. Geçmişte Elazığ'da yoğun şekilde yapılan demir üretimi zaman içinde gittikçe azalmış, günümüzde ise il merkezinde birkaç usta tarafından devam ettirilir duruma gelmiştir. Elazığ'da üretilen demir eşyanın, çok çeşitli form ve özellikleri vardır. Çalışma hazırlanırken mevcut ustalarla görüşülmüş, röportaj yapılmış; fotoğraf ve video ile de üretimleri görüntülenmiştir. Ayrıca Elazığ'da demir ile ilgili halk inanışları da mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: El Sanatları, Demir, Demircilik, Demir Ustaları, Elazığ'da Demircilik

* Bu çalışma, Fırat Üniversitesi 2. Uluslararası Sanat, Estetik Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ATIF: ÖZCAN Ümit Buğrahan, DOĞAN Oğuz, "Türklerde Demircilik Kültürü Ve Elazığ'da Sıcak Demircilik", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/2 (Haziran 2021), s. (867-903)

CITE: ÖZCAN Ümit Buğrahan, DOĞAN Oğuz, "Iron Culture in Turks and Ironworking in Elazığ", *Journal of History and Future*, 7/2 (June 2021), pp. (867-903)

Abstract

Ironworking, which has a long history and variety, has an important place in Turkish crafts, culture and mythology. Iron in Anatolia reflects strong craftsmanship and has a variety of products. There are rich iron deposits in the Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli districts which compose the Upper Euphrates Region of the Eastern Anatolia Region. Reşid Mehmed Pasha, who was assigned to organize the eastern provinces in 1834, moved to the center of Mamuret-ül Aziz (Elazığ) province from Harput to the Agavat Village in the plain, when this village was made the administrative centre of the province. This situation caused Harput to lose its strategic importance. However, Harput was an important iron production centre especially in the 19th century. There were many iron craftsmen and shops here, and there were also smelteries. Iron production, which was done intensively in Elazığ in the past, has gradually lost its intensity over time, and nowadays it is maintained only by a few masters in the provincial centre. Iron work, which has been produced in Elazığ, has a wide variety of forms and features. During the preparation of the research, one-to-one interviews were made with the exciting craftsmen, interviews were made and their productions were recorded with photos and videos. There are also folk beliefs about iron in Elazığ.

Key Words: Turkish crafts, Iron, Ironworking, Iron Masters, Ironworking in Elazığ

GİRİŞ

Türk el sanatları ve zanaatları içindeki, demirin ısıtılarak, el aletleri aracılığıyla şekil verilip işlendiği demircilik mesleği ve demir ustalığı, her zaman önemli bir konumda bulunmuştur. Bir inanışa göre demirciliği insanlığa Hz. Davut öğretmiştir ve kendisi de bu özelliğinden dolayı demircilerin koruyucusu olarak bilinmektedir. Toplumlarda gündelik araç gereçlerde ve daha çok savaşlarda silah yapımında kullanılmıştır. Bundan dolayı demir, çeşitli efsanelere, destanlara konu olmuş ve insanlık tarihinin en önemli unsurları arasında yer almıştır. Demir ve demircilik, Orta Asya Şaman inancının bir parçası olup, Anadolu'ya Türkler'in yerleşmelerinin ardından gelmiştir. Demirin, o dönemlerden günümüze kadar Anadolu'da her bölgesi, vilayeti ve ilinde çok geniş bir kullanım alanı olmuştur. Birçok Müslim ve Gayrimüslim, bu topraklarda yetişmiş ve sayısız eser üretmişlerdir. Ancak günümüzde demircilik, teknolojik gelişmelere bağlı olarak önemini yitirmeye başlamıştır. Bundan dolayı özellikle mevcut sıcak demir ustalarının da sayısı hızla azalmıştır. Bu sebeple çalışma konumuzu Elazığ'daki sıcak demirci ustaları oluşturmaktadır. Çalışmamızda ustalarımızı ve ürünlerini yerinde inceleyerek görsel olarak belgeledik. Demircilik mesleği ve folkloru üzerine çok sayıda yerli ve yabancı kaynaklar bulunmaktadır.

1. TÜRKLERDE DEMİRCİLİK KÜLTÜRÜ

Türkler, tarihsel süreçte demiri eritmeyi ve işlemeyi başarmışlardır. Bu dönemlerden itibaren Türklerin yaşamındaki maddî unsur şekliyle demir, hemen her alanda kullanılmıştır. Ayrıca demirin, Türklerin mitolojik algısında, yaşayışlarında ve inançlarında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.¹

Türklerin, Çinlilerin, Arapların tarihi ve coğrafi kaynaklarında Türklerin atalarının demirci olduklarından ve demiri çok eski zamanlardan beri kullandıklarını bildirilir. Demircilik, Türkler için kutsal bir iş ve uğraşıydı. Türkler demire genel olarak “Kök Temür” yani “Gök Demir” derlerdi. Demir kutsaldı ve kılıçla da and içilirdi. Türklerin yaptıkları fetihlerde en büyük rollerden birini de demir oynamıştır.²

Türk hakanları ilkbahar bayramında örs üzerinde demir döverek Türk milli sanatı olan demirciliği yüceltirlerdi. Eski Türklerde bu tören dini ve milli bayram sayılırdı. Demiri işlemek çok özel bir yetenek olarak düşünülmüş, bu yüzden demirciler, üstün nitelikli insanlar olarak görülmüştür.³

Demirin özelliklerinin ve ateşle olan ilişkisinin keşfedilmesi, mitoloji, doğum, ölüm gibi birçok alanda inanışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Koruyucu ve dilekleri kabul edici bir gücü olan demir, aynı zamanda savaşın ve kötülüğün aracı olarak da görülmüştür.⁴

Altay Dağları'nın kuzey kısmında yaşayan Türk boyları, demircilikle ün kazanmışlardı. Bu kutsal dağlar ve bu dağların eteklerinde dolaşan kurtlar, alegorik efsanelerin doğmasına neden olmuştur. Bunlar, demir dağlarıdır. 17. yüzyılda Ruslar burayı aldıktan sonra bu dağlara “Kuznitskiy Alatau” (Demirciler Aladağı), kurdukları şehre de “Kuznitsk” (Demirci Kent) adını vermişlerdir.⁵

Altay Dağları'nda özellikle Salınçak ve Onugug Dağları'ndaki yumuşak ve sert çelikten söz edilmiştir. Tuyatya ve Kuray Kurganları'nda yüksek kaliteli çelik cinsleri bulunmuştur. Altaylar'a giden seyyahlar orada yetenekli demircilerin bulunduğunu kaydetmişlerdir. Hatta W. Radlov'a göre Altay bıçakları, Rus bıçaklarına tercih edilmiştir.⁶

Hun Devleti zamanında ziraatçilikle ilgili en önemli eserler Selenga Nehri ve Baykal Gölü kıyılarındaki İvolgi ve İmara'ya Padi'de bulunmuştur. Kazılarda çeşitli büyüklüklerde oraklar ve saban demirlerine rastlanmıştır.⁷ Kurganlardan çıkarılan eserler arasında demir eserler de çoğunluktadır. Pazırık Kurganı'nda demir çekiç ve bir topuz, Şibe Kurganı'nda demir plaklar ve ok başları, Berel Kurganı'nda demir kılıç parçaları, hançer kını ve ok gövdeleri, Katanda Kurganı'nda demirden bıçaklar, oklar, mızrak ucu ve yay parçaları, Esik Kurganı'nda eşkenar dörtgen şeklindeki demir parçalardan oluşan bir zırh gömlek ve kılıç, Ulandırık Kurganı'nda demirden silahlar, kısaca kılıçlar, savaş baltaları, kalkanlar, koşum takımları ve kadınlara ait süs eşyaları bulunmuştur.⁸

Göktürkler, demircilikle uğraşmışlar ve “Demirci Ulus” olarak adlandırılmışlardır. 6. yüzyılın ilk yarısında Altay Dağları'nın doğu eteklerinde ve maden çıkarılan Yarkent, Kaşgar, Kuça gibi

---

Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Bilimi Programı Doktora Tezi, Denizli, 2014, s.198.

2 Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.229 ; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.74-75.

3 Abdülkadir İnan, a.g.e., s.230 ; Fikret Türkmen, Ferah Türker, “Geleneklerde ve İnançlarda Demir”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.1, S.14, 2014, s.1.

4 Fikret Türkmen, Ferah Türker, a.g.m, s.1.

5 Abdülkadir İnan, a.g.e., s.230 ; Fikret Türkmen, Ferah Türker, a.g.m, 2014, s.1.

6 Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.168.

7 Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce...*, s.90.

8 Fidan Uğur Çerikan, a.g.e., s.218 ; Nejat Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, MEB Yayınları, Ankara, 1972, s.39-109.

bölgelerde demir işlemeciliği yapmışlardır. Göktürk Kitabeleri'nde "Demir Kapı" olarak geçen ve Göktürk İmparatorluğu'nun batı kısmını teşkil eden kapı, Semerkant'ı Belh'e bağlamıştır. Bu demir kapıya takılan çan ve çingiraklar, Göktürklerin demir ticareti yapmış olabileceğini göstermektedir. Göktürk Kitabeleri'nin "Kül Tigin Yazıtı"nda "Demir Kapı" üç yerde, Bilge Kağan Yazıtı'nda da dört yerde "Demir Kapı" ve Tonyukuk Yazıtı'nda da iki yerde "Demir Kapı" geçmektedir.⁹

Çin kaynaklarında Yenisey Kırgızlarının demir cevheri topladıklarından söz edilmektedir. İslam kaynaklarında Kırgızların kendi ülkelerinde demirden eşya ürettikleri bildirilmektedir. Milattan önceki Tagar – Taştık devrinden itibaren Yenisey Bölgesi'nde bol olarak görülen demir aletler ve ileri bir işleme tekniği, bu bölgedeki demircilik hakkında bilgi verir. Yenisey Bölgesi'ndeki demir cevherleri Abakan ve Tuba'da bulunmaktadır. Bu cevherlere yakın yerlerde eski demir ocakları bulunmuştur. Yüksek nitelikli demir cevherleri daha çok Tuba Nehri kenarlarında ve Ozneçannaya'nın güneyinde bulunmaktaydı.¹⁰

Manas Destanı'nda demirciye önem verilmektedir. Manas, akınlara çıkmadan önce kendi demircisine gider, kılıçlarını biletir, silahlarını tamir ettirirdi. Nogay Hanı Yogoy'u yendikten sonra, onun iki kızını esir ederek ülkesine getirmişti. Kızlardan birini teşekkür ifadesiyle demircisine vermiş, diğerini de oğluna nikâhlamıştı. Manas, demircisini "Darkan" (Tarkan) saygı deyişi ile çağırırdı. Demirci aynı zamanda, insanlara kötülük getiren Aybastı ruhunun düşmanıydı. Kazaklar, lohusa kadınları bu kötü ruhlardan korumak için bir demir parçası veya bir çekici ellerine alarak "demirci geldi, demirci geldi" diyerek bağırırlarmış.¹¹

Demirciliğin Ergenekon Destanı'na kadar uzanan bir inanışla birleştiği ve Türklerin kurttan türeyiş efsanesini anlatan semboller içinde kutsal dağın ve göğün büyük yer tuttuğu bilinmektedir. Mite göre Türkler, kurultayın kararı üzerine Ergenekon'dan çıkmak için demircinin önderliğinde dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat demir dizerler. Dağın her tarafını demirle doldururlar. Yetmiş deriden, yetmiş körük yapıp, yetmiş yere koyarlar. Tanrının yardımıyla demir dağ erir ve yol açılır. Sonra gök yeleli bir bozkurt çıkıp, Türkler'e yolu gösterir.¹²

Oğuz Kağan Destanı'nda geçen "Gergedan hem geyiği hem de ayıyı yedi. Öldürdü kargım onu, çünkü bu bir demirdi!" ifadesinde de demirin başka yaratıklara ve düşmanlara karşı hâkimiyet için önemli bir faktör olduğunun farkında oldukları görülür.¹³

Yakut Türklerinde demircilik, gerek din, gerekse zanaat olarak büyük önem taşımaktaydı. Yakutlara göre Kıtay Baksı Togan, yeraltında yaşayan "Sekiz Yeraltı Tanrıların" soyundan gelmekteydi ve aslen insanlara kötülük getiren bu ruh, demircilerin koruyucusuydu. Yakutların en büyük demircilerinden biri Ağlis'tir. Yakut lehçesinde ağl, "kutsal koruyucu ve muhafız" anlamına gelirdi. "Aile ocağı", "kutsal ateş" gibi deyimler de aynı sözle ifade edilirdi. Yakut Türklerine göre aile ocağı, sönmemesi gereken kutsal bir ateşti. Bu ocağı koruyan bir ruh da vardı. Ocakta yanan meşe (mas) ağacı da kutsal sayılırdı. Bunlardan anlaşıldığı gibi demircilik ve demirciler kutsal ateşle de ilgilidiler ve bundan dolayı ayrı bir önem kazanıyorlardı. Demircinin önemli aletleri olan kerpeten, çekiç, örs ve körük gibi aletler de kutsal sayılırdı. Yakutlar, Ruslarla ilgi kurduktan sonra onlardan demircilikle ilgili pek çok alet almışlar ancak bu yeni ve yabancı aletlere önem

9 Fidan Uğur Çerikan, a.g.e., s.201,202,221,223.

10 Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce...*, s.222,223.

11 Abdülkadir İnan, a.g.e. s.231 ; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi...*, s.74,75.

12 Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi, C.2*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2012, s.234 ; Fikret Türkmen, Ferah Türker, a.g.m, s.5.

13 Fikret Türkmen, Ferah Türker, a.g.m, s.6.

vermemişlerdir. Bir Yakut Şaman duasında, “Yakut ulusuna, kudretli demirciler göndererek lütufta bulunan Kıtay Baksı Togan’a saygı göstereceğim. Eğer demirci hastalanırsa, bir inek kesip, kurban olarak ona sunacağım. Kurbanın ciğerleri ile böbreklerini demircinin ocağına göndereceğim” söylenmektedir. Bu duadan anlaşıldığına göre burada bildirilmek istenen, demircinin daha ziyade bir şaman ve sihirbaz olmasıydı. Çünkü Şamanlar da bir demirci sayılırdı. Yakutlara göre Şaman (oyun) ile demirci (ulus) aynı yuvadan gelirdi.¹⁴

Şamanların giriş ayinlerinde, şaman adayı mesleğe girerken, oymak toplanmakta, bir dağ veya tepeye çıkılmaktadır. Adaya özel bir elbise giydirilmekte, ayrıca adayın eline, ucunda at kıllarının bağlı olduğu kamçı verilmektedir. Sağ ve sol tarafında dokuzu erkek dokuzu kız, önünde de yaşlı şaman, adaya mesleğe sadakat yemini ettirmekte ve dualar okutulmaktadır.¹⁵

Şamanın kendisine yardımcı malzemelerinden biri de üzerinde çeşitli unsurların ve hayvan kalıntılarının da bulunduğu elbiselerdir. Bu elbiseler, çeşitli Türk topluluklarında aynı öğeleri içermez. Bazı durumlarda amaca göre elbisenin üzerine takılan nesnelere değişebilir. Genellikle deriden yapılan elbise, düğmesiz ve önü açık olacak şekilde dikilmiştir. Elbise üzerinde çeşitli simgesel anlamları olan motifler veya şekillerle, değişik şeyleri temsil eden demir ya da bakır nesnelere bulunmaktadır. Omuz kısmında ise onun zorluklara olan dayanıklılığını ve gücünü simgeleyen demir bir zincir yer alır.¹⁶

Türklerde kozmosla ilgili görüşler arasında evren tasavvuru olarak göğün merkezi kutup yıldızı sayılmakta ve buna “altın kazguk” denilmektedir. Türkçedeki Vitiken Yıldızı (Yedihanlar Yıldızı) yani Büyükhay, hükümdarın arabası sayılmakta ve bu kutup yıldızına bağlı olarak onun etrafında dolaşmaktadır. Bugün Anadolu’nun pek çok yerinde de kutup yıldızına “Demir Kaşık Yıldızı” denilmektedir.¹⁷

Tanrısal merkez olarak kabul edilen gökyüzünden düşen demir, ruhun tekrardan yaratıcıya ulaşması sürecinde kolaylayıcı ve sağaltıcı bir görev üstlenmiştir. Bunun için de demircilerin uzun çabalar sonucu şekil vererek insanlığın hizmetine sunduğu kılıç, hançer ve mızraklar tanrısal tecellinin bir yansıması olarak kabul edilmiştir.¹⁸

2.DOĞU ANADOLU BÖLGESİ DEMİR METALÜRJİSİ

MÖ 9-7. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu, Kafkasya ve kuzeybatı İran bölgelerinde egemenliğini sürdüren Urartu Devleti kurulmuştur. Çivi yazılı Asur belgelerinden öğrenildiğine göre bu devletin ilk kralı başkent Supunia’daki Aramu’ydu. Bu kent, MÖ 858’de Asur kralı 3.Salmanassar tarafından yıkılmıştır. Bu olaydan yaklaşık on beş yıl sonra Urartu tahtına Saduri (MÖ 840–830) çıkmıştır. Devletin başkentini Van Kalesi’ne taşımış ve yeni kurmuş olduğu bu yere de Tuşpa adını vermiştir. Bu krallığı Asurlular Urartu, kendileri ise Bianili olarak adlandırmaktaydı.¹⁹

14 Abdülkadir İnan, a.g.e., s.231 ; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi...*, s.76.

15 Fikret Türkmen, Ferah Türker, a.g.m, 2014, s.8.

16 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011, s.84,85.

17 Fikret Türkmen, Ferah Türker, a.g.m, 2014, s.4.

18 Oğuz Doğan, *“Bitlis Örneği Bağlamında Tarihi Mezar Taşlarının Sembolik Dili”*, Bitlis Kent, Kültür ve Toplum, Pınar Yayınları, İstanbul, 2021, s.301.

19 Oktay Belli, *“Anadolu’da Antik Demir Madenciliğinin Gelişimi”*, Türkiye Demir Yatakları Jeolojisi, Madenciliği ve Mevcut Sorunları, İstanbul, 2005, s.22 ; Oktay, Belli, *“Urartu Krallığı Dönemi’nde Van Gölü’nün Güneyinde Demir Madenciliğinin Gelişimi”*, 2. Van Gölü Havzası Sempozyumu, yay. haz. Oktay Belli, Bitlis Valiliği Yayınları, Ankara, 2007, s.30-31 ; Oktay, Belli, *“Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde*

Urartular, bir kara devletiydi. En büyük başarıları engebeli bir coğrafyaya sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk kez kara ulaşım ağını gerçekleştirmiş olmalarıdır. Büyük kaleler ve kentler kurarak tarıma ağırlık vermişlerdir. Yapmış oldukları çok sayıda baraj, gölet ve sulama kanallarıyla tarımın gelişmesini sağlamışlardır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sulamaya dayalı ilk modern tarım, bu krallık tarafından başlatılmıştır.²⁰

Urartular, o dönemin güçlü bir devleti olan Asur Krallığı'nın en büyük rakibi olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde varlığını sürdüren birçok geç Hitit beyliği ile kurdukları koalisyon sayesinde güçlenip Asur Krallığı'na dört yüz yıl boyunca ödedikleri maden haraçlarını ödememeye başlamışlardır.²¹

Üç yüz yıl boyunca Doğu Anadolu Bölgesi'nde en parlak çağını yaşayan Urartuların ulaştığı teknolojik atılımın temelinde madencilik endüstrisindeki ilerlemenin büyük bir etkisi olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan zengin demir madenleri büyük ölçüde işletilmiştir. Özellikle Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgede bulunan demir madeni yatakları, Urartular için büyük önem taşımıştır. Kurdukları kalelerin atölyelerinde yöneticilerin denetimi altında üretilen demirden yapılmış çalışma aletleri, baraj, kale, gölet ve sulama kanallarının yapımında kullanılmıştır. Demirden yapılan dirgen, orak gibi araçlar, zaman kaybını önleyerek üretimi artırmıştır. Ayrıca balta, kılıç, kama, kargı, topuz başı ve ok uçları Urartu ordularının savaşlarda zafer kazanmalarında önemli rol oynamıştır.²²

Ancak Urartu Krallığı'nın MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğudan ve kuzeydoğudan gelen İskitler tarafından yıkılmalarından sonra Anadolu ve eski doğu dünyasının en büyük madencilik endüstrisi de çökmeye başlamıştır. Kurulan gelişmiş maden atölyeleri de yerle bir edilmiştir. Metal eşya yapımında kullanılan aletler, taş kalıplar, keramik potalar, külçeler ve üfleçler kullanımdan kalkmıştır.²³

Urartu Devleti'nin kurduğu atölyelerde üretilen metal eşya, silah, takı, heykel gibi eser ve araçların yapılmasına hammadde sağlayan maden yatakları, Doğu Anadolu'da üç ana bölgede bulunmaktadır. Bunlar, Erzincan-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Artvin-Kağızman Bölgesi; Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli Bölgesi ve Van-Hakkâri-Siirt-Diyarbakır Bölgesi'dir.²⁴

Erzincan-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Artvin-Kağızman Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin gümüş, kurşun, bakır ve demir madeni yönünden ikinci zengin yeridir. Buradaki madenler de Ortaçağ ve Osmanlı döneminde işletilmiştir. Urartu maden endüstrisi için çok önemli olan bu bölgeye Urartu Kralı Menua, askeri sefer düzenlemiştir. Çivi yazılı kaynaklarda bu bölge Diavehi olarak geçmektedir. Buranın ormanlarının çok zengin olması, maden ergitme işini kolaylaştırmıştır.²⁵

Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madeni Üretimi ve Bitlis Şehrindeki Ünlü Demirci Atölyeleri", 4. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, yay. haz. Oktay Belli, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s.59.

20 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.23 ; Belli, "Urartu Krallığı...", s.37.

21 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.23 ; Belli, "Urartu Krallığı...", s.37.

22 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.7 ; Oktay Belli, "Ortaçağ ve Osmanlı ...", s.59-61.

23 Oktay Belli, "Ortaçağ ve Osmanlı ...", s.60.

24 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.23 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı...", s.30,31.

25 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.25 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı...", s.34,35.

Yukarı Fırat Bölgesi'ni oluşturan Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli Bölgesi oldukça zengin altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir. Bu madenler, Ortaçağ ve Osmanlı döneminde işletilmiştir. Urartu Krallığı'nın maden endüstrisi için gerekli olan madenlerin büyük bir bölümünü buradan karşılamaktaydı.²⁶

Van Gölü'nün güneyinde yer alan Van-Hakkâri-Siirt-Diyarbakır Bölgesi'ndeki altın, gümüş, gümüşlü kurşun, bakır ve demir madenleri, diğer iki bölgedeki maden yataklarına kıyasla daha düşük tenörlü ve rezerv yönünden azdır. Fakat bu bölgedeki maden yatakları, Urartu Krallığı'nın kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Demiri ergitmek için ihtiyaç duyulan ormanların Van Gölü'nün güneyinde bulunması, yapılan üretimi teşvik etmiştir. Buradaki dağlık bölgede bulunan yüzün üzerindeki ergitme merkezleri ve cüruf depoları diğer iki bölgeninkinden daha fazladır.²⁷

Balaban (Şibut) demir ergitme merkezi Van Kalesi'nin 59 km batısında, günümüzdeki Van-Tatvan karayolunun kuzeyinde yer almaktadır. Kara yoluyla Van Gölü arasında kalan ve halk tarafından "Mağara Tepe" olarak adlandırılan mevkiye iki büyük demir galerisi bulunmaktadır. Maden galerilerinin güney eteklerinde yaklaşık üç-dört bin üfleç parçası bulunmuştur. Keramikten yapılan bu parçaların biçimleri aşırı sıcaktan dolayı bozulmuştur.²⁸

Pürneşe demir ergitme merkezi Van Kalesi'nin yaklaşık olarak 130 km güneyinde bulunmaktadır. Pürneşe'ye Van-Harami, Gediği-Gürpınar Ovası, Görentaş Düzlüğü, Darnis Deresi-Müküs'ten sonra ulaşılmaktadır. Darnis Deresi'nden sonra 2800 metre yüksekliğindeki dağ geçidi aşılarak Müküs'e (Bahçesaray) ulaşılır. Bölgedeki orman alanlarının bol olması demir ergitme işini kolaylaştırmıştır. Buradaki cüruf yığını içinde binlerce üfleç parçası bulunmuştur. Pişmiş kilden yapılan üfleçler, Balaban'dakilerin benzerlerini teşkil ederler. Ayrıca bunlar, Balaban'da olduğu gibi fırında demiri ergitmek için körük tekniğinin kullanılmış olduğunu göstermektedir.²⁹

Van Gölü'nün güneyinde bulunan demir madenleri ve üretimi konusunda Ortaçağ ve Yeniçağ yazılı kaynakları bilgi vermektedir. Mangalı papaz Thomas, yaklaşık 840 yılında yazmış olduğu eserde Van Gölü'nün güneyindeki derin vadilerde demir madenlerinin işletildiğini bildirmektedir. Ermeni papaz Thomas, üretilen demir külçeler ile işlenmiş demir alet ve ilahların Dicle ırmağı üzerinden sallar ile Mezopotamya'nın büyük kentlerine ve özellikle Bağdat'a ihraç edildiğini anlatmaktadır. Suriye tarihçisi Tell Mahreli Denys, Van Gölü'nün güneybatısında yer alan Tutis'te (Bitlis) demirden çok kaliteli kılıçlar üretildiğini yazmaktadır. 8. ve 9. yüzyılda Khoreneli Movses "Coğrafya" adlı eserinde Dicle'nin kuzeyindeki Arzane ile Van Gölü'nün güneybatısında demir madeninin olduğunu, demirden yapılmış çeşitli eşya, alet ve silahların güneyde Musul'a ihraç edildiğini yazmaktadır. 10. yüzyılın ortalarında Arap coğrafyacı El İştari, Taron Bölgesi'nde (bugünkü Bitlis – Muş Bölgesi) zengin demir yataklarının bulunduğunu belirtmektedir. 11. yüzyılın ikinci yarısında El Biruni, bölgedeki demir madenlerinden çok ünlü kılıçların yapıldığını yazmaktadır. Ünlü coğrafyacı Yakut El Hamavi de Ahlat-Bitlis Bölgesi'nde demir madenlerinin bulunduğunu ve buradaki atölyelerde çok kaliteli kılıçların yapıldığını bildirmektedir.³⁰

26 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.23-25 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı...", s.32-34.

27 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.26 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı...", s.35,36.

28 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.27,28 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı...", s.37-39.

29 Oktay Belli, "Anadolu'da Antik ...", s.28,29 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı...", s.39-41.

30 Oktay Belli, "Ortaçağ ve Osmanlı ...", s.60,61.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Van, Bitlis ve Hakkâri bölgesinde egemenlik kurmasından sonra bu bölgede bulunan demir madenleri yoğun olarak işletilmiştir. Bu konuda İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ayrıntılı belgeler bulunmaktadır. 16. yüzyıl sonlarında Bitlisli tarihçi Şeref Han, Bitlis'te çok miktarda ok, yay, kılıç yapıldığını ve bunların savaşlarda kullanıldığını belirtmektedir.³¹

17. yüzyıl ortalarında Bitlis'e gelen Evliya Çelebi, Bitlis'te iki kapısı demirden yapılmış çarşının Bursa'daki Gelincik Pazarı'na benzediğini ve Bitlis'in ünlü demirci ustalarının olduğunu belirtmiştir.³²

3.ELAZIĞ'DA DEMİRCİLİK

3.1.ELAZIĞ'DA SICAK DEMİRCİLİK

Elazığ'ın eski dönemlerdeki demirciliği ve demir sanatı, tarihi ve üretimi hakkında bilgileri seyyahlar ve salnameler vermektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli geçiş yerlerinden biri olan Elazığ, bölgedeki madenlerin ve demir madenlerinin işlendiği ve bunlardan üretimlerin yapıldığı merkezlerden biri olmuştur. Elazığ'ın demircilik alanında yakaladığı ünde Harput'un önemli katkıları olmuştur.

Harput ve yöresi, Anadolu'nun en eski yerleşme birimlerinden biri olup, tarihi Paleolitik Çağ'a kadar gitmektedir.³³ Şehrin çekirdeğini oluşturan etrafı derin uçurumlarla çevrili Harput Kalesi'nin (İç kale) ilk defa MÖ 2.bin yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. MÖ 12.-7. yüzyıllar arasında yöreye, kökenleri Hurrilere dayanan ve merkezi Van (Tuşpa) olan Urartu Devleti hâkim olmuştur. MÖ 7. yüzyılda Asur ve İskit akınları sonrasında Urartu devleti zayıflamış, Harput başta olmak üzere tüm yöre Med egemenliği altına girmiştir. MÖ 334'de Pers İmparatorluğunun son bulmasıyla, yöre Hellenistik dönemi yaşamış olup, bu dönemde Harput'un Sofen Krallığı olarak adlandırılmıştır.³⁴ 395'te Büyük Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra yörede Sasani ve Bizans mücadeleleri olmuştur. Harput'un Bizanslıların hâkimiyetine ikinci defa geçişi 10. yüzyılda olmuştur.³⁵ Harput ve çevresi, Malazgirt muharebesinden sonra Türklerin eline geçmiş olup yörede Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak 1085'te Çubuk Bey'in idaresinde, Çubukoğulları Beyliği kurulmuştur. 1230 yılında Moğolların eline geçmiştir. 1234 yılından itibaren Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir.³⁶

1507 yılında Safevilerin eline geçen Harput, 1515 yılında Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Harput, Basra ve Bağdat'tan Diyarbakır'a

31 Oktay Belli, "Ortaçağ ve Osmanlı ...", s.64.

32 Oktay Belli, "Ortaçağ ve Osmanlı ...", s.64 ; Robert, Dankoff, *Evliya Çelebi In Bitlis*, New York, 1990, s.97-99.

33 Ertuğrul Danık, *Ortaçağda Harput (XI-XV.Yüzyıllarda)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s.7.

34 Ertuğrul Danık, *a.g.e.*, s.8,9 ; Ayhan Gaspak, *Osmanlı Öncesi Harput'un Tarihi ve Dini Yapısı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2004, s.6-16.

35 Ertuğrul Danık, *a.g.e.*, s.10-12 ; Ayhan Gaspak, *a.g.e.*, s.16-28.

36 Ertuğrul Danık, *a.g.e.*, s.12-17 ; Ayhan Gaspak, *a.g.e.*, s.38-41, 59-63 ; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999, s.20-22 ; elazigkulturturizm.gov.tr > harput

gelip Malatya ve Sivas istikametinde devam eden ticaret yolunun üzerinde bulunuyordu. Bu kervan yolları Harput için önemli gelir kaynağı durumundaydı. Harput aynı zamanda çevrenin sanayi merkezi durumundaydı. Dericilik, demircilik ve bakırcılık, bu dönemde çok gelişmişti. Yerleşmeye elverişli olmayışı, tabiat şartlarının zorluğu, geçinmedeki güçlük Harput'un daha fazla gelişmesine engel olmuştur. 1834'te doğu eyaletleri düzeltmekle görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa, ovada yer alan Agavat Mezrası'nı merkez haline getirmiştir. Hacı Ahmed İzzet Paşa devrinde buraya tayin edilen, Vali İsmail Paşanın teklifi ile 1867 yılında "Mamurat al-aziz" adı verilmiştir. Fakat telaffuz etmesi zor olduğundan halk arasında kısaca "Elaziz" olarak söylenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Malatya ve Dersim Sancakları da buraya bağlanmış, 1921'de bu iki sancak Elazığ'dan ayrılmıştır. Atatürk'ün 1937 yılında şehre gelişi sırasında "azık" ili anlamına gelen "Elazığ" adı verilmiştir.³⁷

Harput'ta 19. yüzyılda dokumacılık, halıcılık, kunduracılık, marangozluk, bakırcılık, kalaycılık ve demircilik meslekleri Türkler tarafından yapılmaktaydı. Şehirde Büyük Çarşı civarında yaklaşık elli demirci atölyesi bulunmaktaydı. Bu atölyelerde birçok demirci ve çilingir ustaları vardı. Demircilerin üretimleri daha çok ev inşası ve tarımda kullanılan gereçlerdi. Çilingirciler ise kilit, makas, bıçak, çakı, çocuk beşikleri ve arabaları üretirlerdi.

Harput'taki bu atölyelerin yoğun olarak üretim yaptıkları dönem özellikle 19. yüzyıl olmuştur. Ancak günümüzde üretim Elazığ il merkezi organize sanayi bölgesinde yapılmaktadır. Mevcut ustalar, şu anki demirciler çarşısında 1950-1980 yılları arasında yaklaşık 40-50 demirci ustasının olduğunu belirtmektedirler. Ancak şu an aktif olarak üretim yapan sadece dört atölye bulunmaktadır. Organize sanayi bölgesinde üretim, demirciler çarşısında ise satış ve çeşitli ürünlerin bakım ve onarımı yapılmaktadır.

Osmanlı döneminde özellikle 17.-19. yüzyıllar arasında Harput'taki demircilik faaliyetleri, demirci esnafının isimleri, ödedikleri vergiler, demirciliğin yapıldığı mahalleler, nüfus defterleri ve Şer'iyye Sicillerinde belirtilmiştir.³⁸

37 Ertuğrul Danık, *a.g.e.*, s.17-19 ; Ayhan Gaspak, *a.g.e.*, s.69-71 ; Ahmet Aksın, *a.g.e.*, s.20-22.

38 Konu ile ayrıntılı bilgiler için bk. Duygu Baca, *1767-1774 (H.1181-1188) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 45-83)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, Sevda Danık, *H.1036-1037 / M.1627 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, Abdullah Demir, *1767-1774 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 1-44)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2014, Ahmet Halaçoğlu, *381 Numaralı Harput "Ma'muretü'l-Aziz Şer'iyye Sicili H.1283-84 (M.1866-68)"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986, Celalettin Uzun, *H.1048-1049 / M.1638-1639 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011, Nevim Yaman, *350 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi (H.1073) (M.1663-1664)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2013, Salih Akyel, *"Ebutahir Kazası Nüfus ve Toplum Yapısı 1834 M (1250 H)"*, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, C.1, Elazığ, 2013, s.93-99, Şenol Çelik, *"1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Harput Şehri"*, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, C.2, Elazığ, 2013, s.1093-1108.

1627 tarihli Harput Şer'iyye Sicili'nde Arduc, Ahmed, Hüseyin ve Mustafa isimli demirci ustalarının olduğu, 1774 tarihli Harput Şer'iyye Sicili'nde demirci esnafının 6 kuruş verdiği; 1836'da Harput demirci esnafının

Günümüzde Elazığ il merkezinde üretim yapan demir ustaları Ahmet Altunkaya (Elazığ-1944) (Görsel 1,2), Aslan Bilek (Elazığ-1962) (Görsel 3,4), Mehmet Aşut (Elazığ-1962) (Görsel 5,6), Orhan Bilek (Elazığ-1973) (Görsel 7), Sefa Gürbüz (Elazığ-1968) (Görsel 8,9), Remzi Çoban (Elazığ-1946) (Görsel 10) ve Sinan Demirhan (Elazığ-1968) (Görsel 11,12)'dir.

Her demirci ustasının ürünleri yaparken yararlandıkları araç gereçler olduğu gibi Elazıgı ustaların da kullandıkları araçlar vardır. Bunlar:

Balyoz: Demiri dövmede ve şekillendirmede kullanılan çekiçten daha iri ve ağır alettir. (Görsel 14)

Çekiç: Demiri dövmede ve şekillendirmede kullanılan saplı alettir. Çeşitli türleri ve isimleri vardır.

Eğ: Demir ürünlerdeki pürüzleri düzeltmek için kullanılan sert, ensiz ve tırtıklı araçtır.

Haraza: Üzerinde delme işleminin yapıldığı, yuvarlak ve delikli alettir.

Hedirek: Ocaktaki kömürü karıştırmada ve kullanmada kullanılan alettir. (Görsel 15)

Kalıplar: Demiri delmede, açılan deliği genişletmede ve bu deliğe en son şeklini vermede kullanılan araçlardır. (Görsel 16)

Kıskaç: Ocakta kızdırılan demir parçalarını örsün üzerine taşımada, tutmada ve şekillendirmede kullanılan saplı, uzun araçtır.

Körük: Açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyerek ocaktaki ateşi canlandırmak için kullanılan araçtır. Ancak günümüzde bu işlevi elektrikle çalışan motor görmektedir.

Makas: Sıcak demiri kesmede ve ürünlerin pürüzlerini düzeltmede kullanılan alettir. (Görsel 17)

Mengene: Onarma, işleme, düzeltme gibi işlemlerin uygulanacağı demir ürünü sıkıştırıp istenildiği gibi tutturmaya yarayan araçtır. (Görsel 18)

Ocak: Tuğla veya taşlardan yapıлып, etrafı sıvayan, içinde kömür yakılarak demirin ısıtıldığı ve işlenmeye hazır hale getirilen yerdir. (Görsel 19)

Örs: Üzerinde demirin dövülmesi ve şekillendirilmesi işleminin yapıldığı nesnedir. Baş kesiminde ürüne kavis verilir. (Görsel 20)

Su teknesi: Kor halinde dövülüp işlenen ve son şeklini alan demirin çelik haline dönüştürüldüğü içi su ile dolu olan kaptır.

Şahmerdan: Basınçlı hava aracılığıyla vurucu ağırlığın mekanik olarak yükselip düşmesi sonucu dövme işlemini yapan makinadır. Üretilen ürüne göre kalıpları değişebilmektedir. Şahmerdan kullanımıyla demirin dövülmesi daha hızlı ve rahat olmaktadır. Zaman ve iş gücü

---

24 kuruş ödediği ve aynı dönemde Harput'ta 2 Müslim, 13 de Gayrimüslim demirci esnafının varlığı bildirilmektedir. Ayrıca 19. yüzyılda Elazığ'da mesleğe göre verilen lakaplardan en fazla olanlarından biri "Demircioğlu" olduğunu bu şer'iyye sicillerinden öğrenmekteyiz.

açısından kolaylık sağlamaktadır. Vuruş hızı pedalla ayarlanmaktadır. Vuruş gücü ise 50-100 kilogram arasında değişen modelleri vardır. (Görsel 21)

Zımpara ve taşlama aracı: Son aşamada kullanılır. Bu araçlarla demir ürünlerin pürüzleri giderilir, keskinliği ve parlaklığı sağlanır.

Demirciler, demir ihtiyaçlarını hurdacılardan ve ağır vasıtaların aksamlarından elde etmektedirler. (Görsel 13) Demir cevherinin çok pahalı olmasından dolayı daha ekonomik olan hurda demiri işlemeyi tercih etmektedirler. Demiri ısıtmak için de kömür ve odun parçaları kullanılmaktadır. Bu demirler, ocakta çok yüksek sıcaklıkta ısıtılarak istenilen şekle girmesi sağlanır. Sonra da bu parçalar ocaktan çıkarılıp şahmerdan ve keski yardımıyla daha küçük parçalara ayrılır.

Ana parçanın şekillendirilmesi işleminde örs ve balyoz kullanılır, dövme yöntemi uygulanır. Ocaktan çıkarılan ve küçültülen parçalar maşa yardımıyla örsün üzerine konularak dövme işlemi başlar. Dövme, iki usta tarafından uyum ile yapılır. Bu esnada soğuyan demir tekrar ocağa atılarak ısıtılır, sonra aynı işlem tekrar devam eder. Ustalar bu işlemi tekrarlayarak demir parçasını üretilecek olan ürünün formuna getirirler. Bu ana parça sonra şahmerdan ve kalıplar yardımıyla istenen ürün haline getirilir, fazla ve istenmeyen yerleri makas ile kesilir. Şekil alan ürün ocakta tekrar ısıtılarak örs üzerinde son şekli verilir. En son olarak, ürünün çelik özellik kazanması için suya batırılır, keskinleştirilir, yüzeyi düzleştirilir ve parlatılır. Her ürünün yapım şekli farklıdır. Bazen de önceden yapılan ürünler, özellikle de keskinliğini kaybeden tarım aletleri ocakta ısıtılır, dövülür, suya sokulur ve hemen ardından perdahlanarak yeniden eski işlevi kazandırılır.

Elazığ'da ustaların azalmasına rağmen çok çeşit ve sayıda demir ürünler yapılmaktadır. Daha çok tarıma yönelik ürünler üretilmektedir. Ustalar, bu ürünleri Elazığ ili, ilçeleri ve çevre illerdeki çiftçiler yapmaktadırlar. Bununla birlikte halk, kendi günlük kullanımlarına ve mesleklerine ait ürünü de sipariş yoluyla yaptırmaktadırlar. Odunları kesmek, parçalamak için balta (Görsel 22) ve nacak (Görsel 32); inşaat alanında kullanılan balyoz (Görsel 23) ve çekiç (Görsel 25); toprağı eşelemek için çapa (Görsel 24) ve külbe (Görsel 31); çalıları, otları kesmek için dehre³⁹ (Görsel 26) ve orak (Görsel 34); tarlayı, bahçeyi sürmek, eşelemek için karasaban (Görsel 26) ve kazma⁴⁰ (Görsel 28), kasapların eti asmada kullandıkları kanca, pancar köklerini sökmek için pancar kancası; odun, et parçalamak için keser (Görsel 29) ve satır (Görsel 35); ağaç, taş ve inşaat işlerinde kullanılmak için keski (Görsel 30), küskü, murç; odunları parçalamak için odun kaması (Görsel 33), tandırlarda ve fırınlarda kullanılan siligut (Görsel 36), tandır eğrisi (Görsel 38) ve özellikle eski evlerin kapılarını tutturmak için zırza (Görsel 39), başlıca ürünler ve kullanım alanlarıdır.

Ürünlerin yapımında dövme tekniği kullanılmaktadır. Ancak herhangi bir süsleme ve süsleme tekniği uygulanmamaktadır. Ustalar eserlerine yapım aşamasında kendi damgalarını vurmaktadırlar.

39 Elazığ'da üretilen dehrenin birçok çeşidi vardır ve bunların tasarımları Elazığ ilçeleri, çevre il ve ilçelere göre değişiklik göstermektedir.

40 Kazmanın birçok türü vardır. Bağ kazması, tek ve çift başlı kazmalar, dağlık taşlık alanlarda su kanalları açmak için su külbesi başlıcalarındandır.

3.2.ELAZIĞ'DA DEMİR İLE İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

Elazığ'da çocuğu olmayanlar yedi tane Mehmet isimli ustadan çivi toplarlardı. Bu çivileri ocakta eritip, bukerler ve bunları bilezik haline getirirlerdi. Cuma günleri ise yaşlılar bunun duasını ederlerdi. Daha sonra bilezikler horozun karnının içinde hediye olarak getirilirdi.

Düşmanı olan kimse, bu kişinin yaşamının kötü gitmesi için nal erittirir, eziyet çekmesi için de nal dövürürdü.

Balta sapına, kötülüğü istenen, düşman olunan erkeğin ismi yazılıp, sap da baltaya geçirildiğinde bu kişinin erkeklik özelliklerinin kalmayacağına inanılırdı.⁴¹

SONUÇ

Demir, fiziki özelliği nedeniyle bütün toplumların ve özellikle de Türklerin kültürlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Türklerde, halk hekimliğinde, ant içme törenlerinde, büyücülükte, şaman inancında ve çeşitli ritüellerde etkin bir şekilde görülmüştür. Sağlamlığı dolayısıyla gücü ve kuvveti sembolize etmektedir. Bazı toplumlarda korku unsuru, bazılarında ise kutsal nitelik taşıyan bir değer olmuştur. Demirciler de üstün özelliklere sahip, mitolojiyi, ayinleri yaşayan, kendilerine toplumsal mevki kazandırılmış ve bu mevkide en üst katmana getirilmiş kişiler olmuşlardır. Türk destanlarında demirci, kahramanın yardımcısı olmuştur. Anadolu'da da bu özelliklere sahip birçok demirci var olmuştur.

Anadolu'da, MÖ 1. binyılın başlarından itibaren demir metalürjisi ve işçiliği gelişip, yüksek bir dereceye ulaşmıştır. Ayrıca Anadolu, dünyada ilk kez demir madenin eritildiği ve bu madenden çok çeşitli özelliklerde ve türlerde ürünlerin üretildiği yer olmuştur. Doğu Anadolu'nun zengin demir madenlerine sahip olduğu ve MÖ 9. yüzyıldan başlayarak Osmanlı döneminde de işletildiği bilinmektedir. Bölgenin önemli demir üretim merkezlerinden biri olan Elazığ Harput atölyeleri, Ortaçağ ve özellikle 19. yüzyıldan beri çok çeşitli türlerde demir ürün üretmişlerdir.

Ustalar, mesleklerini babalarından ya da ustalarından öğrenmişlerdir ve yaklaşık yirmi beş yılın üzerinde bu işle uğraşmaktadırlar. Aile mesleğinin temsilcileri olan bu ustaların tek geçim kaynakları yaptıkları meslekleridir. Karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri kalfa, çırak ve bu mesleğe ilgisi olan kişileri bulamamalarıdır.

Elazığ'ın demirciliğinin gelişmesinde 19. yüzyılda Harput'un ve burada bulunan ustaların önemli katkıları olmuştur. Harput'ta bulunan bu kişiler, demir ustaları olmakla beraber atölye sahibiydiler. Hem halk, hem de devlet için yoğun bir şekilde demir ürün yapmışlardır. Bu dönemdeki aktif üretim azalarak da olsa günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde Elazığ il merkezinde sıcak demircilik birkaç usta tarafından sürdürülmektedir. Ustalar birbirinden farklı tasarımlara ve çeşitlere sahip pek çok demir araçları büyük bir özveri ile yapmaktadırlar.

Orta yaş ve üzeri olan ustalar, sanatlarına kısıtlı imkânlarla uzun yıllar emek vermişler, pek çok insanın ihtiyacını karşılamışlardır. Ürettikleri ürünleri düşük bir fiyat karşılığında satmaktadırlar. Eserleri çok kaliteli özelliklere sahiptir. Bundan dolayı ürünlerine çevre illerden yoğun talep gelmektedir. İş yoğunlukları genellikle ilkbahar ve yaz aylarındadır. Ürünler, dövme tekniğiyle yapılmaktadır. Üretim amaçları gündelik kullanıma yönelik olduğu için süsleme

41 Bilgiler, demir ustalarından 30.01.2018'deki saha araştırmamız sırasında temin edilmiştir. K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7.

öğelerine rastlanmamaktadır.

Elazığ'daki sosyal, kültürel değişimler, ekonomik nedenler, çevresel faktörler, hızlı şehirleşme, el üretimi olan demir ürünlerinin yerine fabrikasyon malzemelerin tercih edilmesi gibi nedenlerle günümüzde demircilik mesleği sona erme aşamasına gelmiştir. Elazığ'da demircilik sanatı günümüzde birkaç usta tarafından devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksın, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999.
- Akyel, Salih, *19.Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehrinin Nüfus ve Toplum Yapısı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ, 2003.
- Akyel, Salih, “Ebutahir Kazası Nüfus ve Toplum Yapısı 1834 M (1250 H)”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, C.1*, Elazığ, 2013. s.93-99.
- Ardıçoğlu, Nurettin, *Harput Tarihi*, Elazığ Eğitim Vakfı Yayınları, Elazığ, 1997.
- Baca, Duygu, 1767-1774 (H.1181-1188) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 45-83), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2013.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi, C.2*, Ötüken Neşriyat yayınları, İstanbul, 2012.
- Belli, Oktay, “Anadolu'da Antik Demir Madenciliğinin Gelişimi”, *Türkiye Demir Yatakları Jeolojisi, Madenciliği ve Mevcut Sorunları Sempozyumu*, İstanbul, 2005.
- Belli, Oktay, “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madeni Üretimi ve Bitlis Şehrindeki Ünlü Demirci Atölyeleri”, *4. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, yay. haz. Oktay Belli*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- Belli, Oktay, “Urartu Krallığı Dönemi'nde Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madenciliğinin Gelişimi”, *2. Van Gölü Havzası Sempozyumu, yay. haz. Oktay Belli*, Bitlis Valiliği Yayınları, Ankara, 2007.
- Çelik, Şenol, “1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Harput Şehri”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, C.2*, Elazığ, 2013. s.1093-1108.
- Çerikan, Fidan Uğur, Türk Kültüründe Demir, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Bilimi Programı Doktora Tezi*, Denizli, 2014.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Danık, Ertuğrul, Ortaçağda Harput (XI-XV.Yüzyıllarda), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 1995.
- Danık, Sevdâ, H.1036-1037 / M.1627 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2013.

Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi In Bitlis*, New York, 1990.

Demir, Abdullah, 1767-1774 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 1-44), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2014.

Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, MEB Yayınları, Ankara, 1972.

Doğan, Oğuz, "Bitlis Örneği Bağlamında Tarihi Mezar Taşlarının Sembolik Dili", *Bitlis Kent, Kültür ve Toplum*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2021.

Erdoğan, İbrahim, Harput'ta Gayrimüslimler (1823-1868), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 1994.

Türkmen, Fikret, Türker, Ferah, "Geleneklerde ve İnançlarda Demir", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.1, S.14, 2014.

Gaspak, Ayhan, Osmanlı Öncesi Harput'un Tarihi ve Dini Yapısı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2004.

Halaçoğlu, Ahmet, 381 Numaralı Harput "Ma'muretü'l-Aziz Şer'iyye Sicili H.1283-84 (M.1866-68)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 1986.

İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Uzun, Celalettin, H.1048-1049 / M.1638-1639 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2011.

Yaman, Nevim, 350 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi (H.1073) (M.1663-1664), *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Niğde, 2013.

İnternet Kaynakları

<https://drive.google.com/file/d/16lY9KzPyL-kGQ17ERos9zaUMVsgidGrc/view?usp=sharing>

https://drive.google.com/file/d/14KLzBbj7Nl_Y_xnxHcgUFFEK5G_eNHXx/view?usp=sharing

https://drive.google.com/file/d/1p-_BOpmgSISQU31j4J0Xh_m3egLqhjVY/view?usp=sharing

<https://drive.google.com/file/d/1z13YfD9tMgoY7bA4gyz8y4LaLZwbH2pR/view?usp=sharing>

<https://drive.google.com/file/d/1T-MqDv9jDhD0jUBZ-o5oOLq8mGcsYCDU/view?usp=sharing>

<https://drive.google.com/file/d/1bYm8fcw7DWZTpKHSjm1JetZCiEmEheUL/view?usp=sharing>

https://drive.google.com/file/d/1pQlZS2DkCnb5B2l-lphTtG5Gq_T45wuJ/view?usp=sharing

Kaynak Kişiler

- K1. Ahmet Altunkaya (Elazığ, 1944), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018
- K2. Aslan Bilek (Elazığ, 1962), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018
- K3. Mehmet Aşut (Elazığ, 1962), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018
- K4. Orhan Bilek (Elazığ, 1973), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018
- K5. Sefa Gürbüz (Elazığ, 1968), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018
- K6. Remzi Çoban (Elazığ, 1946), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018
- K7. Sinan Demirhan (Elazığ, 1968), Demir Ustası, Görüşme Tarihi : 05.02.2018

Ekler

Görsel 1) Demir Ustası Ahmet Altunkaya (Elazığ-1944)

Görsel 2) Demir Ustası Ahmet Altunkaya'nın Atölyesi

Görsel 3) Demir Ustası Aslan Bilek (Elazığ-1962)

Görsel 4) Demir Ustası Aslan Bilek'in Demirçiler Çarşısındaki İş Yeri

Görsel 5) Demir Ustası Mehmet Aşut (Elazığ-1962)

Görsel 6) Demir Ustası Mehmet Aşut'un Atölyesi

Görsel 7) Demir Ustası Orhan Bilek (Elazığ-1973)

Görsel 8) Demir Ustası Sefa Gürbüz (Elazığ-1968)

Görsel 9) Demir Ustaları Orhan Bilek ve Sefa Gürbüz'ün Atölyesi

Görsel 10) Demir Ustası Remzi Çoban (Elazığ-1946)

Görsel 11) Demir Ustası Sinan Demirhan (Elazığ-1968)

Görsel 12) Demir Ustası Remzi Çoban ve Sinan Demirhan'ın Atölyesi

Görsel 13) Ürünlerin Yapıldığı Ana Malzeme

Görsel 14) Balyoz

Görsel 15) Hedirek

Görsel 16) Kalıplar

Görsel 17) Maşa ve Makas

Görsel 18) Mengene

Görsel 19) Ocak

Görsel 20) Örs

Görsel 21) Şahmerdan

Görsel 22) Balta

Görsel 23) Balyoz

Görsel 24) Çapa

Görsel 25) Çekiç

Görsel 26) Dehre ve Türleri

Görsel 27) Karasaban

Görsel 28) Kazma Türleri (Tek ve Çift Başlı Kazmalar)

Görsel 29) Keser

Görsel 30) Keski

Görsel 31) Külbe

Görsel 32) Nacak

Görsel 33) Odun Kaması

Görsel 34) Orak

Görsel 35) Satır

Görsel 36) Siligit

Görsel 37) Su Külbesi

Görsel 38) Tandır Eğrisi

Görsel 39) Zırza

Görsel 40) Yöreeye Ait Eski Tarihli Eser

Görsel 41) Yöreye Ait Eski Tarihli Eser

Görsel 42) Yöreye Ait Eski Tarihli Eser

Görsel 43) Dehre Yapımı Kullanılacak Ana Madde

Görsel 44) Maddenin Isıtılması

Görsel 45) Sapın Takılacağı Kuyruk Kısmının Şekillendirilmesi

Görsel 46) Sapın Düzeltilmesi

Görsel 47) Sap Kısımının Şekillendirilmesi

Görsel 48) Baş Kısımının Oluşturulması

Görsel 49) Baş Kısımının Şekillendirilmesi

Görsel 50) Boyun Kısımının Şekillendirilmesi

Görsel 51) Ürünün Kabaca Tamamlanması

Görsel 52) Ürünün Keskinleştirilmesi ve Parlatılması

Görsel 53) Ürünün Son Durumu